

УДК 376.0264-053.4:81

DOI 10.32626/2413-2578.2023-21.89-103

О. МІЛЕВСЬКА

elmilevskaya@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-5474-4158>

Г. САВІЦЬКА

galina_savitska@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-3801-2264>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ШЛЯХОМ РОЗВИТКУ УМІНЬ ДІЄСЛІВНОЇ ПРЕДИКАЦІЇ

Відомості про авторів: **МІЛЕВСЬКА Олена**, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри логопедії та спеціальних методик факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка (Україна). У колі наукових інтересів дидактико-методичні аспекти формування лексичних умінь у дітей з порушеннями мовлення. Email: elmilevskaya@gmail.com. **САВІЦЬКА Галина**, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики фізичної культури та валеології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, м. Хмельницький, Україна. У колі інтересів: проблема формування в дітей з особливими освітніми потребами морально-етичних норм поведінки та мовленнєвої компетентності. E-mail: galina_savitska@ukr.net

Contact: **Olena MILEVSKA**, Ph.D. in Pedagogy, Associate professor of the Department of Speech Therapy and Special Techniques of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Ukraine. Scientific interests: didactic and methodological aspects of the formation of lexical skills in children with speech disorders. Email: elmilevskaya@gmail.com. **Halyna SAVITSKA**, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Theory and Methods of Physical Culture and Valeology of Khmelnytsky Humanitarian-Pedagogical Academy, Khmelnytsky, Ukraine. In the circle of interests: the problem of formation of children with special education needs of moral and ethical norms of behavior and speech competence. E-mail: galina_savitska@ukr.net

Відомості про наявність друкованих статей: 1) Мілевська, О.П. (2022) Психолінгвістичні аспекти формування дієслівної лексики у дошкільників із ЗНМ. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць*: Вип.20 / за ред. М. Шеремет, О. Гаврилова. Кам'янець-Подільський, Видавець Ковальчук О.В., 2022. С.103-111. 2) **Мілевська, О.П.** (2021) Змістові засади формування дієслівної лексики у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. № 37. С. 156-160. 3) **Мілевська, О.П.** (2021) Дослідження дієслівної семантики у молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення. *The XXX International Science Conference «Interaction of society and science: problems and prospects», June 15–18, 2021, London, England*. С.334-341. 3) **Мілевська, О.П.**(2021) Специфіка засвоєння дієслівної семантики дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. *The XXVII International Science Conference «Multidisciplinary academic research and innovation», May 25-28, Amsterdam, Netherlands*. С.459-464. 4) **Савіцька Г.І.** (2015) Вплив художніх образів на мовленнєвий розвиток дітей дошкільного віку з вадами мовлення. *Концептуальні проблеми розвитку мистецької освіти : матеріали наук.-практ. конф.* (м. Хмельницький). Хмельницький: ХГПА, 2015. С.78–84.

Мілевська О.П., Савіцька Г.І. Особливості формування дієслівної лексики у дошкільників з загальним недорозвитком мовлення шляхом розвитку умінь дієслівної предикації. Стаття висвітлює методичні аспекти логопедичної роботи з формування у дошкільників з загальним недорозвитком мовлення дієслівного словника. Обґрунтовано структуровану методику, спрямовану на розвиток умінь дієслівної сполучуваності, визначено методичні прийоми, розроблено їх змістове наповнення та методичний супровід. Сфокусовано увагу на значенні предикативних зв'язків для розгортання синтаксичних структур та враховано роль дієслівної предикації. На думку авторів, під час формування дієслівної лексики у дошкільників з мовленнєвим недорозвитком потрібно активізувати вміння варіативно вживати предикативні одиниці, керуватися їх лексико-семантичними та контекстуально-смісловими ознаками. Запропоновано використання прийому асоціативних зв'язків між лексемами та враховано їх типи. Враховано, що засвоєння лексичної семантики відбувається через здійснення ряду розумових операцій: визначення семантичних ознак мовно-мовленнєвої ситуації, встановлення структурних зв'язків; узгодження семантичного елемента з мовними засобами; співставлення ознак предметів дійсності; узагальнення різних значень слова та встановлення системи зв'язків між словами.

Авторська методика формування дієслівної лексики ґрунтується на сучасних дослідженнях у галузях логопедії, психолінгвістики,

лінгводидактики та передбачає: актуалізацію і накопичення дієслівного словника на денотативному, категоріальному, контекстуальному рівнях; формування дієслівної варіативності з різних типів (з візуальним та аудіальним підкріпленням, з опорою на мнемічні процеси; контекстуально-смісловою варіативністю; інтуїтивно-практичною варіативністю); формування дієслівних сполучуваності та дієслівної валентності; стимуляцію асоціативних зв'язків, опосередкованих дієслівною лексикою.

Ключові слова: дошкільники з загальним недорозвитком мовлення, дієслівна лексика, предикативні зв'язки, лексична сполучуваність, варіативність лексики.

Milevska O., Savitska H. Peculiarities of forming verbal vocabulary in preschoolers with general underdevelopment of speech through the development of verbal prediction skills. The article highlights the methodological aspects of speech therapy work on the formation of verb vocabulary in preschoolers with generalized underdevelopment of speech. A structured methodology aimed at developing verb compatibility skills is substantiated, methodological techniques are defined, their content and methodological support are developed. Attention is focused on the importance of predicative relations for the development of syntactic structures and the role of verbal predication is taken into account. According to the authors, when forming verbal vocabulary in preschoolers with speech underdevelopment, it is necessary to activate the ability to use predicative units variably, to be guided by their lexical-semantic and contextual-semantic features. The use of associative relations between lexemes is proposed and their types are taken into account. It is taken into account that the acquisition of lexical semantics occurs through a number of mental operations: determination of semantic features of a speech and language situation, establishment of structural relations; coordination of a semantic element with linguistic means; comparison of features of objects of reality; generalization of different meanings of a word and establishment of a system of relations between words.

The author's methodology of forming verb vocabulary is based on modern research in the fields of speech therapy, psycholinguistics, linguodidactics and includes actualization and accumulation of verbal vocabulary at the denotative, categorical, and contextual levels; formation of verbal variability of different types (with visual and auditory reinforcement, based on mnemonic processes; contextual and semantic variability; intuitive and practical variability); formation of verbal compatibility and verbal valence; stimulation of associative relations mediated by verbal vocabulary.

Keywords: preschoolers, generalized underdevelopment of speech, verbal vocabulary, predicative relations, lexical compatibility, vocabulary variability.

Постановка проблеми. Дієслівна лексика є важливим компонентом для опанування дитиною синтаксичних структур, що сприяє становленню смислових компонентів мовлення. Значною мірою дієслівна лексика детермінує понятійне мислення дитини з огляду на її розгалужену семантичну структуру. Дієслово динамізує мовлення: обумовлює вдосконалення граматичних умінь, оскільки більшість семантичних характеристик дієслів пов'язані з граматичними (словотворчими) елементами; об'єктивує умови для виникнення зв'язних висловлювань.

Здатність дитини до опанування структурної організації висловлювань корелює зі здатністю до якісної актуалізації як номінативних, так і предикативних одиниць відповідно до їхніх лексико-семантичних та контекстуально-смислових маркерів. Проте, динаміка структури висловлювань, починаючи з двокомпонентного, визначається системою предикативних зв'язків. Тобто, акцентується процес предикації як такий, і предикативна лексика як його визначальний компонент.

Предикативна лексика – складно структурована система. Ядро цієї системи належить дієслівним предикатам, які, в свою чергу, організують у певну систему інші частини мови. Несвоєчасне, неякісне засвоєння дієслівної лексики позначиться на труднощах становлення мовно-смислових умінь та гальмуватиме розвиток навичок структурування висловлювань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема опанування дітьми дієслівної лексики розглядається в контексті проблеми лексичного розвитку дошкільника у міждисциплінарному вимірі: з позицій лінгвістики та психолінгвістики (Н. Горбунова, 2011; М. Жинкін, 1958; Л. Засекіна, 2008; Л. Калмикова, 2003; 2008; О. Леонтьєв, 1990; Є. Соботович, 2004; М. Tomasello, 1992; М. Halliday 2004; та ін.), лінгводидактики та логопедії (А. Богуш, 2007; І. Брушневська, 2017; Н. Дерев'янка, 2006; І. Марченко, 2015; І. Глущенко, 2010; Г. Грибань, 2010; 2016; О. Мілевська, 2021; 2022; О. Ткач, 2011; Л. Трофіменко, 2011; 2013; 2014, ін.). Спільним висновком наукових досліджень стала теза про значення дієслівних лексем для опанування лексичної сполучуваності, для динамізації лексичних умінь в цілому, оскільки дієслово є основою семантико-синтаксичного поєднання слів у словосполуках і реченнях та суттєво впливає на структуру висловлювання або й цілком визначає її.

Науковці Л. Калмикова, А. Богуш, Н. Чепелюк, М. Halliday та інші зазначають, що дієслову належить роль семантичного центру більшості висловлювань. Тому уміння дитини використати цю лексичну одиницю створюють основою для виникнення і розвитку зв'язного мовлення [1; 8; 17]. Водночас мовознавці наголошують на складності дієслівної лексики з

огляду на розгалужену систему її граматичних характеристик – дієслівних граматичних форм та категорій.

Аналіз науко-методичної літератури з проблеми формування лексичного компоненту мовлення у дітей з загального недорозвитку мовлення (далі – ЗНМ) показав, що у цих дітей порушується процес опанування системи лексичних значень (Н. Ільїна [7]; Є. Соботович [13], що виявляється у труднощах засвоєння предметної та понятійної співвіднесеності слів, нестійкому та дифузному характері лексичних значень, слабкому орієнтуванні в змістовній стороні слів (О. Ткач [14]). Подібні особливості проявляються й під час засвоєння дієслівної лексики: діти з ЗНМ припускаються змішування дієслівних значень (за функціональними чи фонетичними ознаками) (Г. Грибань [3, с. 49-51]), відчують труднощі диференціації семантики дієслів, пропускають дієслова у словосполученнях та реченнях та вдаються до імітаційно-жестових замінь дієслівних лексем [Г. Грибань [3]; Л. Трофіменко [15]; О. Мілевська [12]]. Відтак висловлювання, які продукує дитина із ЗНМ, позбавлене достатньої змістовності та втрачає смислову наповненість.

Мета статті полягає у обґрунтуванні методичних аспектів формування дієслівної лексики у старших дошкільників з ЗНМ з фокусом на розвитку у них навичок дієслівної сполучуваності (предикації), а також розробленні методичних прийомів та їх змістового наповнення.

Виклад основного матеріалу. Важливою характеристикою рівня мовленнєвого розвитку дошкільника є його змістовність, яка визначається, з одного боку, варіативністю використання лексичних засобів, а з іншого – правильністю відтворення смислових зв'язків (М. Жинкін, Є. Соботович, Н. Дерев'янка, Н. Горбунова, М. Лукач, М. Halliday, М. Tomasello), для яких обов'язковою умовою є наявність предикативних одиниць як смислоутворюючої основи мовленнєвого висловлювання.

З позицій лінгвістичних, психолінгвістичних механізмів мовленнєвої діяльності, предикати виражаються переважно дієслівною лексикою. Відповідно, особливого значення для реалізації мовленнєвого висловлювання дитини набувають дієслівні предикати.

У дошкільному віці, опановуючи лексичну семантику, дитина з нормотиповим мовленням активно звертає увагу на слова, які характеризують дієвість – процеси руху, переміщення, маніпуляцій різнорідними знаряддями чи власні дії та дії близьких дорослих. Відтак дієслівна семантика швидко входить у словесний арсенал та стає опорою для вербалізації смислу. Недарма М. Жинкін вказує на особливу характеристику дитячого мовлення – предикативність, розуміючи при цьому орієнтування на дієслівні сполуки як первинні смислові структури.

На думку багатьох науковців (М. Кочерган [9, с. 314-317], Л. Калмикова [8, с. 280], Horvath S., Rescorla L. [18] ін.) предикат виконує функцію позначення предмета дійсності та його оцінки, а також відображає відношення між предметами. Дієслівні предикати займають ключову позицію у системі предикатів, що обумовлено їхнім синтаксичним навантаженням, семантичними та смисловими функціями, лексичними та граматичними характеристиками (Т. Milevski [19, с. 221-229]).

Тривалий час проблема подолання порушень лексичного розвитку дітей з ЗНМ є однією з ключових у логопедії, адже без опори на лексичні засоби виникають труднощі процесів розуміння та породження мовленнєвого висловлювання (Л. Виготський, О. Лурія, М. Жинкін, Є. Соботович, М. Шеремет, Halliday M., Matthiessen Chr. та ін.). На думку науковців, лексична складова об'єктивує основну і допоміжну семантику (Л. Калмикова, О. Ревуцька, Л. Трофіменко, О. Ткач та ін.).

Horvath S., Rescorla L., Arunachalam S., досліджуючи мовлення дітей, звертають увагу на те, що діти з затримкою мовленнєвого розвитку відрізняються за механізмами, які вони використовують для засвоєння дієслів, що призводить до специфічних труднощів у вивченні значеннєвої системи дієслів [42]. Науковці враховують важливість дієслів для мовно-мовленнєвого розвитку та зазначають, що пізніє і специфічне засвоєння дітьми дієслівної лексики призведе до порушень подальшого мовного розвитку, вплине на обсяг і склад лексики та на граматичний розвиток [42].

Типовими особливостями процесу опанування дієслівної лексики дітьми з ЗНМ є труднощі розрізнення префіксальних форм дієслів (Г. Грибань), відсутність семантичної диференціації дієслів, що мають ситуативну чи функціональну спорідненість (Є. Соботович), невербалізовані (жестові) заміни дієслів та змішування дієслів за значеннями у випадку подібності звучання (Л. Трофіменко, І. Глущенко, Є. Соботович), пропуск дієслівних лексем у висловлюваннях або зміщення дієслова у кінець речення, що впливає на семантико-синтаксичну структуру мовлення.

За результатами проведених досліджень щодо особливостей засвоєння лексичного компоненту мовлення дітьми з ЗНМ розроблено програмно-методичні комплекси та дидактичні матеріали для формування (корекції) у цих дітей мовних засобів та мовленнєвих умінь. Л. Трофіменко [15] акцентує увагу на значенні логопедичної роботи з формування у дошкільників із ЗНМ лексичної системності, але водночас зауважує, що значущість лексичних засобів пов'язана з їхньою роллю для словосполучень і речень.

Оскільки поєднання лексичних засобів є підґрунтям для словосполучень (а згодом – речень), важливого значення має здатність дитини застосувати певний тип зв'язку між лексемами. З позицій

лінгвістики, психолінгвістики, базовим типом вважається синтагматичний зв'язок – послідовний, лінійний тип лексичної сполучуваності, який визначається контекстом або конкретикою смислового концепту слова.

Сполучуваність слів може бути одиничною (напр., *тріскучий мороз*), подвійною (напр., *ароматний букет / хліб*), потрійною або необмеженою (напр., *гарне – будь-що*). Властивість окремих слів сполучатись з певною кількістю інших називають лексичною валентністю. Синтагматичне сполучення слів становить мінімальну синтаксичну одиницю та опосередковане морфологічною системою мови – зумовлює потребу морфологічної словозміни.

На думку Л. Трофіменко [16], закріплення вміння утворювати словосполучення сприяє розвитку у дітей здатності лексичного добору, адже завдяки синтагматичним (лінійним) зв'язкам одне слово припускає появу іншого. Науковиця також вважає, що у процесі логопедичної роботи з дітьми середнього дошкільного віку потрібно формувати вміння будувати двокомпонентні словосполучення, фрази у певній послідовності, до якої входять і дієслівні словосполучення, а саме:

- а) сполучення іменника з якісним / відносним прикметником (*цукерка солодка / шоколадна, м'яч гумовий / футбольний, хвіст пухнастий / собачий*);
- б) сполучення іменника з дієсловом (*собака спить, кішка нявчить*);
- в) сполучення прикметника з іменником у називному відмінку (*зелений огірок; зелена ялинка*);
- г) сполучення дієслова з іменником (*спить мама; їде машина*);
- д) сполучення дієслова з іменником у знахідному відмінку без прийменника (*п'є молоко, їсть кашу*);
- е) сполучення дієслова з іменником у давальному, орудному відмінку без прийменника (*їсть виделкою, дає бабусі, читає мамі*);
- є) сполучення дієслова з прислівником (*світить яскраво, їде швидко, стиць довго*) [16, с. 98-99].

Як бачимо, частка дієслівних словосполук суттєво переважає бездієслівні. Відповідно, відповідною точкою для формування умінь лексичної сполучуваності як основи семантико-смислових зв'язків у висловлюваннях є дієслівна лексика.

Аналіз методичних напрацювань стосовно корекції лексичного компоненту мовлення у дітей з ЗНМ [11; 12; 16] дозволив нам виокремити 2 основні групи прийомів роботи над дієслівною лексикою:

- 1) прийоми формування (накопичення) дієслівної лексики;
- 2) прийоми закріплення (опрацювання) дієслівної лексики.

До першої групи увійшли такі прийоми: утворення дієслів від звуконаслідувань; за допомогою префіксів; кількісне накопичення дієслівного словника на тлі соціально закріплених значень дієслів;

розширення дієслівного словника за допомогою прочитування віршів, у яких логопед виділяє голосом дієслова з наступним їх тлумаченням.

До другої групи увійшли такі прийоми: узгодження дієслова з іменниками та займенниками; використання у самотійному мовленні різних дієслівних форм (доконаного і недоконаного виду; минулого, теперішнього та майбутнього часу; зворотних форм дієслова); активізація предметного та дієслівного словника у процесі складання простих двоскладових речень з опорою на запропоновані картки чи предметні малюнки; включення дієслівної лексики у синтагматичні та парадигматичні конструкції; зміна домінуючого типу асоціативних зв'язків з дієслівним опосередкуванням.

На нашу думку, у роботі над лексичним компонентом окремої уваги потребує прийом викликання асоціацій та подальша робота зі зміни домінуючого типу асоціативних зв'язків між лексемами. У психології та філософії під поняттям „асоціація” розуміють зв'язок між окремими подіями, фактами, предметами чи явищами, які виникають закономірно, відображаються у свідомості індивіда і закріплюються у його пам'яті (Н. Бутенко, 1989). Розрізняють кілька типів асоціативних зв'язків: вільні, керовані, ланцюгові і змішані. Вільні асоціації передбачають довільну відповідь словом, яке першим спало йому на думку після пред'явлення стимулу; вибір реакції у вільних асоціаціях не обмежується жодними критеріями. Керовані асоціації певним чином обмежують відповідь (напр., до пред'явленого слова-стимулу потрібно підібрати означення, дію тощо). Ланцюгові асоціації передбачають відповідь будь-якою кількістю реакцій на стимул, при цьому не встановлюється жодних формальних або семантичних обмежень. Змішані асоціації – відповідь регламентована певною кількістю реакцій-означень / дій, тощо на стимул-іменник.

Беручи до уваги потребу у формуванні різних типів асоціативних зв'язків, ми спиралась на положення про те, що асоціативні зв'язки (безпосередні чи наявні у свідомості людини взагалі) пов'язані із протіканням у корі головного мозку тих чи інших психічних процесів, від яких залежить мислення людини; відповідь (слово-реакція) на задане слово-стимул дозволяє відстежувати динаміку асоціативних зв'язків у свідомості індивіда, визначити спосіб відображення у свідомості мовних знаків, які позначають об'єктивну дійсність (які зв'язки індивід встановлює між окремими предметами і явищами, як семантично зв'язує слова та який при цьому тип мислення домінує).

Водночас засвоєння семантики слова опосередковане сформованістю ряду розумових операцій, зокрема: виділення семантичних елементів мовно-мовленнєвої ситуації та її структурування; поєднання семантичного елементу з відповідними мовними засобами (для їх вираження); визначення загальних ознак предметів дійсності та їх співставлення; узагальнення

різних значень слова та встановлення системи зв'язків між словами та ін. [15].

Ураховуючи викладене, роботу з формування дієслівної лексики у дошкільників з ЗНМ слід здійснювати з дотриманням наступних положень:

– розширення обсягу дієслівного словника відбувається у процесі активізації пізнавальної діяльності, паралельно з розширенням уявлень про навколишню дійсність;

– засвоєння й корекція дієслівної лексики (семантична, синтаксична) спирається на розвиток мовної спостережливості, активного слухання та уточнення значень слів;

– дієслівна сполучуваність відпрацьовується з урахуванням диференціації семантичної структури слова з огляду на денотативний, понятійний чи контекстуальний критерій;

– розвиток дієслівної предикації передбачає використання прийомів актуалізації словника, розвитку семантичних полів, лексичної валентності та стимуляцію асоціативних зв'язків.

Відповідно до проведеного науково-методичного обґрунтування, нами розроблена методика з формування дієслівної лексики у дошкільників з ЗНМ, у якій визначено такі структурні компоненти:

I. Актуалізація і накопичення дієслівного словника (денотативний, категоріальний, контекстуальний рівні).

II. Формування дієслівної варіативності (варіативність з візуальним підкріпленням; варіативність з аудіальним підкріпленням; варіативність з опорою на мнемічні процеси; контекстуально-смілова варіативність; інтуїтивно-практична варіативність).

III. Формування дієслівних сполучуваності та дієслівної валентності (синтагматичні конструкції; парадигматичні конструкції).

IV. Стимуляція асоціативних зв'язків, опосередкованих дієслівною лексикою (вільні асоціації; змішані асоціації).

До кожного структурного компоненту ми розробили змістове (методичне) наповнення, яке включає прийоми роботи, методичні вказівки до їх застосування, орієнтовні лексичні кейси.

Розділ I. Актуалізація і накопичення дієслівного словника
денотативний та категоріальний рівні

Орієнтовні завдання: називання дій за малюнками; пригадування дій у відповідності до суб'єкту дії (без візуального підкріплення); розрізнення значень дієслів відповідно до граматичних форм (число, рід, час, вид)

- „Що я сьогодні роблю?“, „Що я вчора робив /робила?“
- „Що моя мама (бабуся) сьогодні робить?“, „Що вчора робила?“
- „Що мій тато (дідусь) сьогодні робить?“, „Що вчора робив?“
- „Що робить ця тварина / ці тварини?“

Методична вказівка 1: під час виконання завдань логопед демонструє дітям малюнки у певному порядку – спочатку одиничні (кожний малюнок супроводжується запитанням (див. вище), яке відповідає його змісту); згодом у кількості (2 і більше), але теж відповідні до запитання; в кінці пропонується група малюнків, серед яких є конфліктні. Таким чином відбувається стимуляція пізнавальних процесів (увага, сприймання, пам'ять) та операцій (порівняння, співставлення).

Методична вказівка 2: коментуючи завдання, логопед виділяє голосом (гучніше, протяжно) назву суб'єкта дії (*я, мама, тато, бабуся; кішка, собака, тигр, риба* ін.); після називання дитиною дієслова логопед його повторює, підкреслюючи фонаційно і просить дитину ще раз повторити сполучення іменника з дієсловом.

контекстуальний рівень

Орієнтовні завдання: називання дій без візуального підкріплення і з використанням наочності, зумовлених контекстом, який представлено сполученням двох іменників (назва об'єкту і суб'єкту дії)

- „Малюнок я (що роблю? - *малюю*)”; „Пісню я (*співаю*)”, „Казку я (*розповідаю*)”

- „Білизну мама (що робить? - *прасує*)”, „Торт мама (*випікає*)”, „Вареники мама (*ліпить*)”, „Підлогу мама (*замітає*)”, „Борщ мама (*варить*)”

- „Газету тато (що робить? - *читає*)”, „Килим тато (*чистить*)”, „Машину тато (*заправляє*)”, „Дрова тато (*рубав*)”

- „Телевізор бабуся (що робить? - *дивиться*)”, „Светр бабуся (*в'яже*)”, „Пиріжки бабуся (*смажить*)”

- „Кістку собака (що робить? - *гризе*)”, „Кішка мишку (*ловить*)”, „Горіх білка (*ховає*)”

Методична вказівка 1: перше пред'явлення завдання відбувається без візуальної опори, з метою актуалізації досвіду і словника; у разі труднощів логопед пропонує роздивитись малюнок, пригадати назву дії.

Методична вказівка 2: до завдань, які передбачають використання кількох дієслів (двовалентні, тривалентні конструкції), подається додаткова інструкція („а ще що робить?”), і, якщо дитина самостійно не здатна зорієнтуватись, пропонується додатковий малюнок. Напр.: „казку...*слухаю* (*розповідаю*)”, „білизну...*пере* (*прасує, складає*)”, „торт...*випікає* (*купує, прикрашає*)”, „машину... *водить* (*миє, заправляє*)”, „горіх...*гризе* (*знайшла, ховає*)” та ін.

Розділ II. Формування дієслівної варіативності

варіативність з візуальним підкріпленням

Орієнтовні завдання: називання дій, опосередкованих назвами предметів та малюнком ситуації у якій відбувається дія.

- „На концерті Петрик *співає, танцює*”; „У залі Петрик (*аплодує*)”
- „На городі тато...(*копає, поливає*)”; „Газон тато...(*поливає, стриже*)”
- „В парку діти...” (*гуляють, бігають, катаються*); „На лижах діти (*катаються, їдуть*)”

варіативність з аудіальним підкріпленням

Методична вказівка: завдання цього підрозділу орієнтовані на дітей, які відчувають суттєві труднощі у виконанні попереднього завдання; логопед називає усі ймовірні дієслова, які доречні у кожному формулюванні вправи і просить дитину повторити (по-черзі або послідовно усі почуті дієслова);

Використання завдань цього типу стане корисним у роботі з дошкільниками зі звуженим обсягом уваги і пам'яті, з труднощами візуальної обробки інформації, з гіперактивними чи астенічними дітьми.

варіативність з опорою на мнемічні процеси

Орієнтовні завдання: пригадування назв дій під час складання вербальної характеристики суб'єкта дії

- „Розкажи про себе: я вмію.....”
- „Розкажи про маму: мама вміє.....”
- „Розкажи про тата: тато вміє.....”
- „Розкажи про бабусю: бабуся вміє.....”
- „Розкажи про собаку: собака / кішка вміє...” та ін..

Методична вказівка: у випадку труднощів пригадування застосовують прийом міміко-жестикуляторної підказки, або прийом підказки початку слова (перший склад)

контекстуально-смілова варіативність

Орієнтовні завдання: сполучення слів з дієсловом відповідно до контексту.

- „Я вранці ...”, „Я вранці з ліжка....”, „Я вранці у садочок...”
- „Мама на вечерю.....”, „Мама на ринку.....”
- „Тато ввечері.....”, „Тато у вихідні.....”
- „Бабуся на кухні.....”, „Бабуся в кріслі.....”
- „Собака в буді.....”, „Собака на чужого .....

Методична вказівка: під час виконання вправ допомагаємо дитині зорієнтуватись (*подумай, що робить; згадай, що робить*)

інтуїтивно-практична варіативність

Орієнтовні завдання: сполучення слів з дієсловом з опорою на власний досвід (практичні ситуації) та розуміння ситуації, в якій відбувається дія

- „Мама вдома.....”; „Діти в садочку.....”; „Автобус на зупинці .....

Розділ III. Формування дієслівної сполучуваності та дієслівної валентності.

синтагматичні конструкції

Орієнтовні завдання: утворення словосполучень лінійного типу з використанням допоміжних запитань „хто як пересувається?“, „хто/що?, що робить?“; у завданні використовуються предметні малюнки.

- „Кінь ...(*біжить*)“; Пташка...(*летить*)“; „Риба ...(*плаває*)“; „Змія ...(*повзе*)“; „Машина ...(*їде*)“; „Жабка ...(*скаче*)“

Методична вказівка 1: під час виконання вправ допомагаємо дитині зорієнтуватись (*подумай, що робить; згадай, що робить*)

Методична вказівка 2: актуалізація лексичної валентності шляхом виконання завдання у зворотному плані – дитині пропонується дієслово, до якого дитина добирає кілька назв предметів (іменники): *летить* – літак, пташка, муха, ракета; *біжить* – хлопчик, кінь, річка; *їде* – автобус, потяг, велосипед; *світить* – сонце, лампа, ліхтар; *горить* – вогонь, свічка; *шумить* – вітер, дощ, мотор, дитина, машина.

парадигматичні конструкції

Орієнтовні завдання: утворення словосполучень лінійного типу з використанням допоміжних запитань хто?, що?, як?

- „Кінь біжить.....*швидко*“; „Сонце світить...*якраво*“; „Мама готує.....*смачно*“; „Діти співають.....*гарно*“

Розділ IV. Стимуляція асоціативних зв'язків, опосередкованих дієслівною лексикою

вільні асоціації

Орієнтовні завдання: встановлення лексико-семантичного зв'язку між двома мовними одиницями за типом вільного асоціативного експерименту; логопед просить дитину назвати слово-іменник (в т.ч., за малюнком) і добирає до нього дію, потім логопед сам називає слово і просить дитину запропонувати свій варіант.

Методична вказівка: до завдання пропонуються малюнки із зображенням *хлопчика, дівчинки, скрипки, будинку, квітки, лікаря, кухаря, тигра, мавпи, фена, чайника, телевізора.*

Дієслівна лексика для стимуляції асоціативних зв'язків: *сидить, спить, танцює, малює, грається, плаче, грає, стоїть, пахне, росте, лікує, смажить, ріже, гарчить, потягується, їсть, чухається, сушить, дує, кипить, показує.*

змішані асоціації (керовані, ланцюгові)

Орієнтовні завдання: добір дієслів у кількості 2 і більше до слова стимулу; додавання слів-іменників, прикметників, прислівників

Методична вказівка: логопед формулює завдання і подає зразок асоціативного зв'язку; при цьому застосовує систему допоміжних запитань: хто/що?, що робить?, чим/з чим?, з ким? куди?, на чому?, кому? тощо.

Відповідно до розроблених нами структури та змісту методичного забезпечення з формування дієслівної лексики у дошкільників з ЗНМ ми вважали за доцільне сформувати тематичний лексичний кейс (табл. 1), яким надалі можна послуговуватись під час формування практичних вправ. Тематика кейсів максимально близька до життєвого досвіду і кола знань дошкільника, і співставна з традиційними запитаннями у логопедичній роботі з розвитку лексики: Що вміє робити мама (тато, бабуся)?, Що роблять різні тварини?, Хто так рухається (пересувається)?, Хто чим займається професійно?

Таблиця 1

Тематичний дієслівний кейс

Що вміє робити людина?	мама	готує, миє, читає, прасує, купує, зашиває, чистить, радіє, обіймає, доглядає
	тато	підмітає, приносить, ремонтує, читає, фарбує, копає, піклується
	бабуся	варить, випікає, в'яже, вмикає, показує, читає, радіє, спить
	дитина	малює, ліпить, грається, співає, бігає, плаче, сміється
Що роблять різні тварини?	змія	сичить, повзе, кусає
	качка	кряче, літає, плаває, пірнає,
	кішка	дряпається, муркоче, нявкає, крадеться, вмивається, потягується, облизується
Хто так рухається?	заєць	біжить, стрибає, гризе, трясеться
Хто чим займається?	кухар	варить, місить, натирає, смажить, випікає, нарізає
	водій	їде, заправляє, сигналізує, гальмує, вантажить, зупиняє, кермує
	будівельник	будує, ремонтує, мурує, забиває, розпилює, викопує, цементує

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, формування дієслівної лексики у дошкільників з загальним недорозвитком мовлення передбачає урахування специфіки лексичного розвитку цих дітей, можливостей до засвоєння лексико-семантичних та семантико-синтаксичних зв'язків, психолінгвістичних аспектів опанування лексичних значень, лінгвістичних механізмів, зокрема дієслівної предикації. Такий підхід сприятиме розвитку варіативності вживання дієслів, дієслівної сполучуваності, дієслівної предикації як основи синтаксичних структур.

Бібліографія

1. Богуш, А.М. (2007). Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови. Київ: Вища школа. 542 с. **2. Горбунова, Н.В.** (2011). Теорія та методика розвитку словника дітей старшого дошкільного

віку: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Одеса. 40 с. **3. Грибань, Г.В.** (2005). Дослідження особливостей оволодіння дієслівної лексики молодшими школярами з ТВМ. *Теорія і практика сучасної логопедії*. Вип. 2. С. 47–53. **4. Дерев'янюк, Н.П.** (2006). Формування словникового запасу у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення: навчальний посібник. Київ: Аксіома. С. 57–60. **5. Жинкин, Н.И.** (1958). Механизмы речи. М.: Просвещение. 378 с. **6. Заскіна, Л. В.** (2006). Психолінгвістична діагностика. Луцьк : Вежа. 188 с. **7. Ільїна, Н. В.** (2013). Розвиток структури лексичного значення слова у дітей дошкільного віку. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова. № 24. С. 113–117. **8. Калмикова, Л.О.** (2008). Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку: *монографія*. Київ: Фенікс. 497 с. **9. Кочерган, М.П.** (2001). Вступ до мовознавства. Київ: «Академія». 368 с. **10. Лукач, М.О.** (2014). Лексико-семантична класифікація дієслів української мови. *Наукові записки НУ«Острозька академія»*. Вип. 46. С.106–108. **11. Марченко, І.С.** (2015). Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Київ: Вид. дім „Слово”. 312 с. **12. Мілевська, О.П.** (2021). Специфіка засвоєння дієслівної семантики дітьми із загальним недорозвиненням мовлення: Materials of the XXVII the Intern. Science Conf. «Multidisciplinary academic research and innovation», Netherlands, PP. 459–464. **13. Собонович, Є.Ф.** (2005). Формування семантичної структури слова у дітей з вадами мовленнєвого розвитку. *Теорія і практика сучасної логопедії*. Вип. 2. С. 3–17. **14. Ткач, О.М.** (2001). Формування синтаксичної структури речень в онтогенезі *Логопедія: науково-методичний журнал*. №1. С. 83–85. **15. Трофименко, Л.І.** (2011). Формування орієнтування на слово як одиницю мови у дошкільників із ЗНМ. *Дефектологія*. №4. С. 35–38. **16. Трофименко, Л.І.** (2014). Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку. К.: Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. 72 с. **17. Halliday, M.; Matthiessen Chr.** (2004). An Introduction to Functional Grammar. USA, Oxford University Press, Inc. NY10016. **18. Horvath, S., Rescorla L., Arunachalam S.** (2019). The syntactic and semantic features of two-year-olds' verb vocabularies: a comparison of typically developing children and late talkers. *J Child Lang*. 46 (3): 409–432. **19. Milewski, T.** (1972). *Językoznawstwo*. Warszawa. 262 s. **20. Tomasello, M.** (1992). First Verbs: A case study of early grammatical development. Cambridge, P.36-42

References

1. 1. Bohush, A.M. (2007). Doshkilna linhvodydaktyka: teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy. Kyiv: Vyshcha shkola. 542 s. [in Ukrainian] **2. Horbunova, N.V.** (2011). Teoriia ta metodyka rozvytku slovnyka ditei starshoho doshkilnoho viku: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.02. Odessa. 40 s. [in

Ukrainian] **3. Hryban, H.V.** (2005). Doslidzhennia osoblyvostei ovolodinnia diieslivnoi leksykoiu molodshymy shkoliaramy z TVM. Teoriia i praktyka suchasnoi lohopedii. Vyp. 2. S. 47–53. [in Ukrainian] **4. Derev'ianko, N.P.** (2006). Formuvannia slovnykovoho zapasu u doshkilnykiv iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Aksioma. S. 57–60. [in Ukrainian] **5. Zhynkyn, N.Y.** (1958). Mekhanyzmy rechy. M.: Prosveshchenye. 378 s. [in Pussian] **6. Zasiakina, L.V.** (2006). Psykholinhvistychna diahnozyka. Lutsk : Vezha. 188 s. [in Ukrainian] **7. Ilna, N.V.** (2013). Rozvytok struktury leksychnoho znachennia slova u ditei doshkilnoho viku. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 19. Korektsiina pedahohika ta psykholohiia. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. № 24. S. 113–117. [in Ukrainian] **8. Kalmykova, L.O.** (2008). Psykholohiia formuvannia movlennievoi diialnosti u ditei doshkilnoho viku: monohrafiia. Kyiv: Feniks. 497 s. [in Ukrainian] **9. Kocherhan, M.P.** (2001). Vstup do movoznavstva. Kyiv: «Akademiia». 368 s. [in Ukrainian] **10. Lukach, M.O.** (2014). Leksyko-semantychna klasyfikatsiia diiesliv ukrainskoi movy. Naukovi zapysky NU«Ostrozka akademiia». Vyp. 46. S.106–108. [in Ukrainian] **11. Marchenko, I.S.** (2015). Spetsialna metodyka rozvytku movlennia (lohopedychna robota z korektsii porushen movlennia u doshkilnykiv). Kyiv: Vyd. dim „Slovo”. 312 s. [in Ukrainian] **12. Milevska, O.P.** (2021). Spetsyfika zasvoiennia diieslivnoi semantyky ditmy iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia: Materials of the XXVII the Intern. Science Conf. «Multidisciplinary academic research and innovation», Netherlands, RR. 459–464. [in Ukrainian] **13. Sobotovych, Ye.F.** (2005). Formuvannia semantychnoi struktury slova u ditei z vadamy movlennievoho rozvytku. Teoriia i praktyka suchasnoi lohopedii. Vyp. 2. S. 3–17. [in Ukrainian] **14. Tkach, O.M.** (2001). Formuvannia syntaksychnoi struktury rechen v ontogenezi Lohopediia: naukovo-metodychnyi zhurnal. №1. S. 83–85. [in Ukrainian] **15. Trofymenko, L.I.** (2011). Formuvannia orientuvannia na slovo yak odyntsiu movy u doshkilnykiv iz ZNM. Defektolohiia. №4. S. 35–38. [in Ukrainian] **16. Trofymenko, L.I.** (2014). Diahnozyka ta korektsiia zahalnoho nedorozvytku movlennia u ditei doshkilnoho viku. K.: Instytut spetsialnoi pedahohiky NAPN Ukrainy. 72 s. [in Ukrainian] **17. Halliday, M.; Matthiessen Chr.** (2004). An Introduction to Functional Grammar. USA, Oxford University Press, Inc. NY10016. **18. Horvath, S., Rescorla L., Arunachalam S.** (2019). The syntactic and semantic features of two-year-olds' verb vocabularies: a comparison of typically developing children and late talkers. J Child Lang. 46 (3): 409–432. **19. Milewski, T.** (1972). Językoznawstwo. Warszawa. 262 s. [in Polish] **20. Tomasello, M.** (1992). First Verbs : A case study of early grammatical development. Cambridge, R.36-42.

Авторський внесок: О. Мілевська – 50%, Г. Савітська – 50%.

Стаття подана до друку 05.05.2023 р.